

per

not en fieroquinto

GASTRONOMIA

DI

ARCHESTRATO

FRAMMENTI

TRADOTTI

DA DOMENICO SCINÀ

VENEZIA

GIUSEPPE ANTONELLI EDITORE

Tip. premiato di Medaglie d'oro

M.DCCC.XLII.

Uqarikusqan

Mikunakuna, ñawpariq taki

Arquéstrato griego harawiqmi karqa, Gela, Siciliapi paqarira, kuskapartin siglo IV a. C. ancha historiapi riqsisqata ñawpariq harawinta mikunakunamanta qillqara achka mediterráneo llaqtakunata suti-chaspa maypin chay watakunapa allin mikunata tarikun. Imaynatan mikunata ruwankunman hinatan qillqasqa ancha kusi asiy ruwaywan chayraykun achka kutin filósofos runakuna may Aristóteles, Antífanos, Linceo de Samos, Crisipo de Solos y

Clearco de Solos mana allinwanchu qawariraku.

Harawiqqa Hedypatheia sutiwanmi riqsisqa, kayqa ninanmi “allin mikuy”, versos hexámetros tawa qillqa takipin ruwasqa kachkan, kay obraqa tawa rimaykunapin tikrasqa kunan qankunaswan, ñawpariq haywayninchispi general Arquéstrato ruwarisqan ñawpariq taki qankunaswan riqsiykunanchispaq, Ateneo qipa watakunapi kaynata nin:

“Arquéstrato harawiq Pericles huk nin kaq churinpa masinmi karqa. Achka suyukunatan hinallataq mama quchakunata puririra kikinmanta miski kawsay mikunata riqsinanpaq, chay purisqan llaqtakupa waykukuq wasikunata waturira maypi mesapi allin mikuy paqarira. “allin mikuy” harawinqa achaka yachayniyuqmi sapankama versos qilqasqanpin allinta yanunapaq willarin. Achaka yanuq yachaqkunana chaymanta urqurunku imayna ruwayta pikunan kunankamanpas qunqaypi wañunkuchu.”

MIKUNAKUNA

ÑAWPARIQ TAKI

ANTIGUOS IMAyna YANUKUYNIN

Lirico poetamanta mana iriqinichu
Retoricas tikakuna,
Imamanta mikuyninta ruwaykachan hina
Yachasqanmanta hunta(illaqlataq)
Dioskunapa lenguajem mana mikuymanta riman,
Virgiliopa llaqliqnin munasqan campo
Runaman urqukunamanta, campomanta
Atipachiy,algedrezñataq yachachichun,
Aridó rimaynin hamipakun! Materia ancha kuisisqa
Ñuqapa akllasqaymi.
Runata mesapi takini, nisaq imaynatan
Mikunata sumaqyachina; hinallataq imaynatan
banquetipa munayninta wiñachina
Masita churayta, kusipuni
Munasqa manchaypi mana allin pachasqa.
Qankunas mana yachachisqayta uyarispa
Gustuykichista kunankama qatirankichis
Mana akllaspa, mana metoduyuc, mana cienciwani
Mikuy munasqaykispi sapan costumbrin
pusachikuspa,
Mana ni artetapas musqurqankichu,estudiyuyumi
Yachay wasiman hamuychis, munasqay wawaykuna,
Mana nishuta suyarispa
Rimariyniy ancha yachaykunata nisunkichis.
¿Huk kaq Diosta qayarisaq, runa kayta
Kikiymanta atiqtiy, yachakuyniy kallpachawaqta
qawariptiy, astawan kallpachawan?
Raymichakuykunapi aswan deidades kamachikuptin
mana allinchu millaywa ruway: hamuya, Mitaologico

Dios utqayman hamuy, uyasapa Dios,
kusi uyayki qawarichikusqanman hina,
ruwasqayman asikamuy,dignota versuta ruway
qammanta, lliw tiksimumantapas
kay sumaq Arteta ñuqa munayman
sirka harawiyniywan, acha sumaq
huk aswan sumaq huñunayta, yanu ruwakuymanta.
Mana llaki punchakunamantaqa rimasaqchu
Maypin runa allpa llankayninta yachay tukurachu;
Kay waqpi purin mana quñiyuc, mana culturawan
Maypipas mesata tarini,
Ama mana kaq pisipakuyta mañawaychischu
Siglos watakuna hawanpi tutayaqta.
Yana wasimasikunawan, manan anchata siqanichu,
Nitaq metoduypas chaychu, De Hesiodo singlunman
uraykuyqa allinmi, wiñaywatapi ancha
riqsisqa Harawiq, Los Troyanos, kayrakuna,
dioskuna takiq,
chaynaqa yakuyqa chiqnisqa,
mana munasqa, imay sunquraq? Manan karqachu
muchachikuq ancha riqsikuy sumaqyachinpi;
chaypi runaqa mana amachakuspa, mana artiyu
mana yachaspa mikurqa;
rayqayñataq mikunakunata miskichira.
Homero menudencias wasipi uywakusqanmanta
riqsichiwanchis, ancha genio
Allin ruwaykunawan chapuyta yacharun;
Ancha kallpasapa herwinkuna, guerrerunkuna,
May kasqankuna tukuy niray ruwayninkuta

Ancha yachasqanchisña,
 Greciaman kamachirqa munasqanman hina
 Mana munankumanchu karqa,
 Cangrejosmanta acha miski mikuyinchista.
 ¿Pinmi mana yachanchu may llanpu runan chay
 yanqa yanqa mikunankunata ruwapuraku?
 Patrochmanta hinallataq Peleo churinmanta
 Manan aykaqpas mesapiqa tukuy niraq
 mikunakunataqa qawakurqachu:
 Hatun curvidunpi Corza utaq uwiqallan waqkunapa
 allin mikuyninpi karqa,
 Ilionta muchuchiyta atirunku.
 Ulisesñataq Eumeowan munachikuspa
 Iskay kuchi kankasqata qawaykachin,
 Telamonpa Ancha riqsisqa mikunata quspa,
 Churin utqayman ruwaspa,
 Ninku Buey intirunchatas mikuyta ruwaykachin
 Lecheta, mielta, allpapa kawsay wiñasqanta
 Achaka watakunan Griegos runakuna mikuranku:
 Asiaqa chikan rusticas mesakunataqa kachirqaku;
 Orientaleskunataqa ancha yachayniyuq,
 Allin waykuqkuna
 Mikunankunata chapurqaku allin ruwaywan,
 Kanka wira ruwayninkunata saqirunku
 Wirata churaraku, hillita ñapurqaku
 Tukuy mikunakunata ruwaraku,
 Lliw tiksimumyupi mana riqsiytukurqakuchu.
 Persakunañataq Greciata tukuy Alaqankunata,
 mikunankunata, llanpu cosaskunata qurqa,

Ichaqa Lacedemoniapi huk runa
 Allin yachay mikuyta sayachiyta atirun:
 Machu legislador, noble Heraclida,
 Rayqay wiksapan sayaykachin
 Mikuy kamachiyta ruwarun, leykuna kasqanman
 Millayta kamaykachin, wasinpiqa manan pipas
 mikuyta mana delituwan atirqachu.
 Llaqta runakunaman allin karqa Higos, potage, wino,
 queso, aku, salsanta aparqaku—
 ancha riqsisqa salsa
 Espartanos runakunapiqa wapu munasqa karqa
 Ichapas mana allin riqsiywan, aswan mana kay
 kaykuna vinagremanta hinallataq kuchi chapusqa.
 Ninku huk mikuysapa rey, pinmi kay yana
 upyaymanta uyarisqa allin rimakuyta,
 Huk punchaw malliyta munasqa: utqayllatas huk
 yanuq yachaysapa runata tariyta atirun;
 Mesanman llusqsimun; mamachallay!
 Nanay sunqu!
 Qallu puntan pisita chay upyayta
 Malliykuchkaptin piñakuywan aqturpan
 Huk suyupa ancha munasqankuta:
 Ancha piñasqa niykun kaynatan engañawan?
 Yanqaña yanuq yachaysapa kamisqa qiparun,
 Wiraqucha, kutichipay, kay guisuywan churanaraq
 kachkan—imaynanpitaq qunqarunki?
 Mana tukusqaraq wiraqucha, rimariyuymanchu,
 Imaynata ruwakusqanta chayman chura
 Espartano lliw raskikachasqanta ancha rumi

waqcha kasqanta,
Eurotaspi aswan allin ayllikusqan.

Atipaymanta ancha watakuna suyay munasqan
Atenas kusi wasinpi ruwaykun
Artes ruwayta tikarichiyta, ancha munasqa allin
yachaysapa chapuriyninta aswan allin miski
mikunata ruwananpaq.
Runakuna ancha munasqa, allin genioyuq,
Yanukuyman allin churayta yacharunku,
Hatun quimiata allinwan ciencia kuyuchiyta
Yarqayta chinkachista atirunku
Suyumasin pinmi munarqa munay ruwayninta.
Allpamanta hinallataq yakumanta kawsaykunata
Ancha ciencianman allin materia karqaku
May guisados ruwayninpi waranqantin
Mana riqsisqata qawaykachispanku.
Chapurisqa qawaspaqa mamallay nispan qiparqaku.

Achakan kay liwrumanta qillqarqaku,
Aychamanta, huktaq legunbresmanta,
farinaceosmanta, qurakunamanta, frutaskunamanta.
Kay acha munay obraskunamanta qillqakuna
Ichapas nisaq? A Actides, á Miteco,
A Filoxene, y Hegemon de Thasos
Con Timbron de Micenas? Astawan Arquestrato,
harawi, yanuq
ancha laurelwan koronasqa karqa
manañan sutichasaqchu? Emulo suyo yanukuypa

takin, mesapas astawanraq ah! Pay gloriata
watakuna ayparun chayqa
--ñuqa—ventura rayku
Hamuqkunawan yupayta atisaq
Ancha kuya sunqu munasqanchiswan
Autorpa maypin kawsayninpi mana allin chaskisqa?
Waranqantin tukuy niraq amalgana ruway
Acha riqsisqa karqa, cejamo, comino
tomillo, oregano hinallataq serpol huñusqa karqaku
huk vegetales rikawkunawan:
chaymantaqa Pollos, Pavos
uwiqakuna huntarpanku.
León achka niraq mikuy ruwayta atiykun:
Mama qucha challwakunata, mayukunamanta,
Congrio, Mero, el Barvo hinallataq Arenques
Desnaturalizados riqsisqakunamanta, relleos
ruwaykunaqa waranqantin allin mikuyta
Makinpiqa ancha miski mikunan ruwarukun.

Kaypiqa mana nisaqchu acha salsas yupaykunata,
Rellenokunaqa kuisqa, qillikunapas
Genioñataq mikuy yachayninwan umanchasqa
Tukuy niraq ruwasqanmanta. Thaeion sabio runa
pastakunapi riqsisqa
aku solidapi aswanraq makinpin
varquillusman qispirpachin, pastelespi,
wayramanta buñuelospi; Capadociomantaq Ojaldres
ruwasqanmanta secretuta suwarun

lechepa aswan yuraqraq, monte Himeto miski
mielnita chapuykuspa, Griegos runakuna mana
munasqanta; allpan mana munanchu, abejas
ruwaysapaqa yanqa yanqa pays esclavizadop
maskan,
dioskunapata hinallataq sacha tikariqkunapa saqisqa.

Chaynaqa Greciamanta raymichakuykunaqa allin
graciayuq, qapaq kaynin
Industriakuna, reyñataq decretokunata rimarqa may
nisqanta qatipaspanku
Lliw reyta qatiqkuna; sumaq reyno!
Mesata allchaparqa, mayninpiqa mana
Kaqta panara hinallataq licenciayata;
Payqa upyanankupaq kamachirqa kaypin
Kaypin ruwaylla ruwara:
Mana allin upyaqqa, manan upyarqachu
Mesamanta piñakuywan wikapaspa sunqun
yachasqanta qawapayaq rira, mana pipas kanchu,
Wiksanmanta mana allin kaynin, delincuente.
¿Piraq Griegokunata sutichanqa,
mana Romanosta
sutichaspa rey llaqta, pinmi
kamachirqa pachaq provincias lliw tributarias
ruwasqanta?
Millay rimayninta lliwpa ñawpaqninpi iñiykukuq
Manan jefes kaqkunata allpa llankaq runakunatachu
Ley kamachikuymi kaq costumbres kayninta ruwara:
Qapaq kaykunaqa qichuspa, millay panaqkuna,

tupaykanchinku kaqlata qapaq kayninwan,
Tarquino reynado llaki kaspapas
Arte ruwaypi tukuy suyukunapi tikarira.
Romapa herowinkuna hinallataq consules kaqkuna
Luculo huk niraqta qawarini... hatun sutinta,
Muquyta qunqurini ancha hanllariywan
Munasqanta taqllarini, qapaq kayninta qawarini:
Atipaqtapas mana tigraneswan manchakurqachu,
Mana chayqa Diana ancha riqsisqa mikuysapata.
Mitridates y Amilcar yanqañan kamachikuyninman
qulluykunku Asiamanta qawaykun.
Reykunaqa carrunkuman cadenasqa
Hatun general kay ¿imanantaq Luculo runata?
Cena mikuyninkuqa aswan risichisqata quykun
Chaypiqa Ciceron, hinallataq hatun Pompeyo
Ancha risikusqa sumaq qapaq banquetikunapi
Chay llapa llapa mana yachaqta ruwarparin.
Huk punchaw tarikura: huk yanuq runa
mikunakunata paypa mañayta munara,
Payqa kutiykachin; mana imapas qipanchu:
Luculo kunanqa tuta mikuyta Luculo wasinpi mikun
Lliw riqsikuymanta ancha huntasqa,
Chay hayllichakuypi machuyasqa
Yachakusqanta lliw aypasqanta fentinpi churarpan.
Orientemanta occidentekama
Allpaqa kawsayninkunata munachirqa
Kay yanukusqan tullpamantan Arte paqarira;
Ñawpariq guinda karman chay munasqan lliw
Europamanta.

Chaypi qawaykukun hatun escuderoskunata
 Musuy mayordomos hatun wiraquchakunapa
 munasqanta ruwanankupaq; chay kutimantaqa
 yanuq runaqa qapaq qulqisapaña
 Manan may aypasqan hinachu karqa
 Ñawpaqqa ancha ciencia riqsiqanmanta
 Magistradumanmi ayparun munasqapi.
 Astawan riqsisqa Marco Antonio sumaq
 mikuykunamanta apuchachin,
 Cleopatrawan allin mikusqanmanta llusqispa
 Mesapi machasqa, ancha hatuy kuyayninpi
 hukllaqtata quykun lliw muyurinintataq hatun
 artistaman. Pinmi kay llanpu
 maki reynaman quykun;
 Romano ancha allin kaq suyu runa.

Waranqantin musuy miski mikunakuna
 Apiciomanta qaynakunapi sutin huñuqa rikukurqa
 Sectata ruwarun chaypi pachaq querellas Apicoswan
 karqa, musuq salsakuna.
 Romanukunamanta, cesareskunamanta mikuy
 munayniqa yachakunmi churin raymichakuykunawan
 Ninku, huknin kaq banquete raymichaypi is kay
 provincias mikuy ninta mikuykun: Vitelio
 kamachikuyninpi payllaña chikan reynadunta
 munasqanta ruwaspa;
 Mana imapas mesapi haywakuqanta niraqtaqa
 aypankuchu huk punchaw wawqinman mikuy

qusqanman, chaypi qawaykukun uma muyu hina
 ruwakuy qanchis waranqa aveskunata, is kay waranqa
 challwakuna: lliwpas nishu karqa,
 Enobardo churin lliw chay mikunapi qulqi churasqata
 nishupunin mana umanchanapaq hina: llunku
 sipiqmi karqa, millay ruwaq runa may wixsanmanta
 sunqunta riqsini. Payqa mesapi tiyakura kaqla
 sumaq inti llusqimuchkaptin,
 Aurora kutimuntintaq, payta tarira.

Neronesmanta allin qapaq kayninta chaskirqa
 Claudio mana kallpayuq, Gloriata munarqa allin
 mikunata. Caprespi tiverio ayqirisqa,
 May costumbre kayninta qatipara, ancha chiqnisqa
 romanuman.

Caligula mana maypi ruwasqa banquetita
 ancha riqsisqa Incitatus uywanman quykun;
 ¿getamantaq metódico mikuy munayta mesanpi
 alfabeto qawasqanta qunqayta atiymanchu?
 Hatun kaq Domiciano senado
 Augusto riqurimun,
 Estadupa huk kaq negocio ancha sasapi
 “militar taytakuna hamunaypaq kamachiwanku,
 “ mana allintachu kay imperiomanta kunanqa ruwani
 “ mana chiqnikuynikistapas kuyuchista munanichu
 “ rimakuyta mañakuyta imaynan destino kanqa
 “hatun romamanta, conquistados llaqtakuna,
 “hawka kawsay ruwayta, utaq guerra qallariyta;

“kaqkuna maypin upallariy ruwana kanan
 “challwamanta kaypin rimakun, allinwan quchachana
 “mayqin salsan allin kanman.”
 Senado sayapaykukun acha allin ruwayman!
 Rodaballo challwaman ayasqa salsata quykun.

Ñuqa atiyman Takiykunata sumaqyachinaypaq
 Waranqa uya riqsisqata niyta,
 Manan chikan riqsisqataqa, pachaq crónicas qillqayta
 qayakuyta, ichaqa antiguas
 yanukuykunata saqisun: ñan achkataña Griegos,
 Romanosmanta rimarukun;
 manan punchawpi huntanraqchu, allinmi
 siglonchiskuna mikuynin.
 Harawiqkuna achaka mana munaywan ruwanku
 Manchakuspanku, sichus waq rimaymanta
 llallinakunku, sipas munakusqankuta millayta
 qipachinqaku, allin ruwayninta mana allinta saqispa:
 Allpapa ñanninkuna mana ancha noble apolonta

riqsinchu, may phuyuta pawanku:
 Mana riqsikuqllaña uywa raprayuq pawaspa hina
 Olimpo anaq pachapin corte wasikunaqa kan
 Ñuqaqa yanapaq awka kaywan masichakuspa
 Mawka masichakunamanta,
 Qaqawan hapini umanchasqayta, allin kananpaq
 Delille noble versoskunapi, awkalla
 Campomanta sumaq cuadroa qawakuytan ruwarun;
 Runata llinpin uchuy mayuchakunawan wichqaspa
 Sumaq qatakunamanta sachasachakunapitaq
 Miski muspaynin huntasqapi,
 Waranqantin wasinpi achaka pukllaykuna
 Kay allin mawka ruwakuytan chakata munani;
 Campupi runakunata manan aykaqpas mikuyta
 rikunichu, atispaqa kay qunqay mana panpachakuta
 allchapayta munani.
 Ñawinchaqkuna allinwan ruwaychis, kay qillqa
 ruwasqaypi musay munakuptinqa,
 Versosniyta ruwayniykisrayku panpachaykuychis.

Traducido al español por: Don Manuel Pedro Sánchez Salvador (1818).

Traducido al quechua por: Marisol Mena Antezana (2020).

Fuente: Arquéstrato. 1818. La gastronomía, o el arte de comer. Henrique
 Bryer, Bridge-Street, Blackfriars. Londres, Inglaterra.